

UPORABNOST VPRAŠALNIKA O NOTRANJI MOČI VRIJ BAAN V PROGRAMU ZAPOSLOVNE REHABILITACIJE

USEFULNESS OF THE VRIJ BAAN QUESTIONNAIRE IN A VOCATIONAL REHABILITATION PROGRAMME

Mag. Andreja Švajger, dipl. del. terap., Aleksandra Denša, univ. dipl. soc. del., mag. Teja Bandel, univ. dipl. psih.

Univerzitetni Rehabilitacijski Inštitut Republike Slovenije – Soča

POVZETEK

Izhodišča:

V poklicni in zaposlitveni rehabilitaciji je vse več dokazov o povezanosti krepitve notranje moči uporabnikov s pomembnimi rehabilitacijskimi izidi. Naš namen je bil preučiti uporabnost vprašalnika Vrij Baan za opredeljevanje potreb, načrtovanje obravnav in ocenjevanje izidov programa zaposlitvene rehabilitacije.

Metode:

Vprašalnik Vrij Baan je orodje za samooceno. Sestavlja ga 60 trditev, ki opisujejo šest komponent notranje moči: sposobnost, odločanje o sebi, smisel, vpliv, pozitiven občutek o sebi in sodelovanje v skupini. Vprašalnik je 23 udeležencev zaposlitvene rehabilitacije izpolnilo na začetku in na koncu programa. Za statistično preverjanje hipotez smo uporabili test t za ponovljene meritve, test Manna in Whitneyja ter test Kruskala in Wallisa. Preverili smo tudi zanesljivost posameznih lestvic z vidika notranje skladnosti (s Cronbachovim koeficientom α).

Rezultati:

Rezultati kažejo pozitivne spremembe notranje moči uporabnikov po koncu zaposlitvene rehabilitacije. Za vse komponente so bili rezultati drugega ocenjevanja višji od prvega. Spremembe so bile statistično značilne za komponente pomena, vpliva in sodelovanja v skupini. Statistično značilnih razlik med udeleženci v notranji moči nismo opazili glede na spol, starost, izid zaposlitvene rehabilitacije, njeno trajanje ali vrsto invalidnosti. Opazili pa smo statistično značilne razlike med

ABSTRACT

Background:

There is a growing body of evidence for using the empowerment approach to vocational rehabilitation of people with disabilities. This article is aimed at exploring the usefulness of the Vrij Baan questionnaire for identifying participants' empowerment needs, program planning and measuring outcomes of a vocational rehabilitation program.

Methods:

The Vrij Baan questionnaire is a self-assessment instrument, consisting of 60 items, describing 6 components of empowerment: competence, self-determination, meaning, impact, positive identity and group orientation. Twenty-three participants answered the questionnaire at the beginning and after participation in a vocational rehabilitation program. For statistical comparisons, paired -test, Mann-Whitney test and Kruskal-Wallis test were used. Internal consistency of the subscales was assessed using Chronbach's alpha coefficient.

Results:

The findings pointed to changes in the empowerment of participants at the end of the rehabilitation program. For all the subscales the scores from the second measurement were higher than from the first on average; the difference was statistically significant for the subscales of meaning, impact and group orientation. No statistically significant differences were found between the groups regarding gender, age, vocational rehabilitation outcome, its duration or type of disability. Statistically significant differences were

udeleženci z različno ravno izobrazbe, zlasti na področju vpliva, pozitivnega občutka o sebi in sodelovanja v skupini. V splošnem so se udeleženci s peto ali višjo stopnjo izobrazbe ob koncu počutili notranje močnejše kot tisti, ki so imeli nižjo izobrazbo. Notranja skladnost je bila zadovoljiva za vse komponente ($\geq 0,70$), razen za sodelovanje v skupini.

Zaključki:

Rezultati kažejo, da je mogoče vprašalnik Vrij Baan učinkovito uporabiti za ugotavljanje potreb in ocenjevanje sprememb v ravni notranje moči udeležencev zaposlitvene rehabilitacije. Uporaba vprašalnika zagotavlja koristne informacije za oblikovanje programov zaposlitvene rehabilitacije, ki bodo učinkovito krepili moč uporabnikov.

Ključne besede:

krepitev moči, zaposlovanje, ocenjevanje izida.

found between participants with different level of education, particularly regarding the impact, positive identity and group orientation subscales. Participants with secondary or higher education felt more empowered at the end of vocational rehabilitation than those with lower education. Internal consistency of the subscales was satisfactory (≥ 0.70) except for group orientation.

Conclusions:

Our results indicate that the Vrij Baan questionnaire can be effectively used for identifying needs and measuring changes in the level of empowerment of participants in vocational rehabilitation programmes. The results of the study and further use of the questionnaire can provide useful information for making existing vocational rehabilitation programmes more effective in empowering the participants.

Key words:

empowerment, employment, outcome assessment.

UVOD

Na področju zaposlovanja oseb z zmanjšano zmoglostjo oziroma invalidnostjo dokazi prinašajo podporo prepričanju, da je krepitev notranje moči (angl. empowerment) pogoj za njihovo socialno vključenost in sodelovanje v družbi (1). V poklicni in zaposlitveni rehabilitaciji je vse več dokazov o povezanosti krepitve notranje moči uporabnikov s pomembnimi rehabilitacijskimi izidi (2, 3), ki dopolnjujejo in pojasnjujejo tako imenovane fizične izide, kot sta delež oseb, ki se vrnejo na delo ali zaposlijo, in funkcijsko ali finančno stanje (4). Raziskave o učinkovitosti obravnav, usmerjenih v krepitev moči uporabnikov, potrjujejo pozitivne učinke tudi na dolgoročno ohranitev zaposlitve (4).

Krepitev notranje moči so preučevali že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v okviru skupnostne psihologije kot način, ki je posameznikom omogočal, da so v skupnosti lahko sami odločali o sebi (5). Definirana je različno, vsem opredelitvam pa je skupno, da je njen cilj krepitev posameznikov in skupin, da izboljšajo svoje okoliščine in prevzamejo nadzor nad svojim življenjem (6). Ta opredelitev je bila za proces poklicne rehabilitacije podrobneje razčlenjena v okviru evropskega raziskovalnega projekta Vrij Baan (slovensko prosta pot) (7), in sicer kot »razvojni proces, v katerem posameznik razvije zaupanje v svoje sposobnosti pri doseganju določenih ciljev. Pri tem doživi občutek, da lahko nadzoruje in vpliva na okoliščine, v katerih se znajde. Njegove izbire in odločitve so v skladu z njegovimi vrednotami, prepričanju in vedenjem. Pri doseganju ciljev je sposoben sodelovati z drugimi, ne da bi nesorazmerno žrtvoval svoje interese. Če je zmanjšano

zmožen, posameznik ve, na koga se lahko obrne po pomoč, njegove težave pa ne prevladajo v celoti nad doživljanjem življenja« (7). Teoretični model Vrij Baan opredeljuje krepitev notranje moči kot pojem, ki je sestavljen iz šestih razsežnosti (7): sposobnosti, odločanja o samem sebi, vpliva, smisla, sodelovanja v skupini in pozitivnega občutka o sebi. V programih poklicne in zaposlitvene rehabilitacije pa krepitev notranje moči ne pomeni le razvoja vrste kompetenc, spretnosti in stališč uporabnikov, temveč tudi ustvarjanje okolja, ki krepi (8). To okolje poleg strokovnjakov, organizacij in delodajalcev obsega tudi širšo javnost, zakonodajo in druge vidike družbe.

Pod vplivom naraščajočega obsega in kakovosti dokazov o povezanosti pristopov in obravnav, usmerjenih v krepitev moči, s pozitivnimi rehabilitacijskimi izidi uporabnikov (2, 3) se je v poklicni rehabilitaciji v zadnjem desetletju način zagotavljanja programov postopno spremenil. Pristope, ki so jih v celoti usmerjali in obvladovali strokovnjaki, so nadomestili taki, ki bolj spodbujajo uporabnike, da postanejo aktivni udeleženci in pobudniki svojih obravnav (2, 9). Poleg raziskovalnih ugotovitev pa so k temu prispevale tudi sistemske spremembe, ki izhajajo zlasti iz Konvencije Združenih narodov o pravicah invalidov (10).

Raziskave kažejo, da ima na primer zmožnost odločanja o samem sebi pri posamezniku z invalidnostjo pomembno vlogo pri zaposlovanju in nadaljnjem poteku kariere (1), vendar bolj pri osebah, ki imajo večje intelektualne zmoglosti. Med dejavniki, ki jih prepoznavajo kot bistvene pri uspešnem iskanju zaposlitve, sta še starost in izobrazba osebe z invalidnostjo, in sicer mlajši in višje izobraženi

posamezniki pogosteje iščejo zaposlitev oziroma imajo večjo možnost zaposlovanja (1).

Po drugi strani pa nekateri avtorji (11) opozarjajo na preveliko osredotočenost le na zaposlitev kot končni izid v zaposlitveni rehabilitaciji. Nekaterim osebam z zmanjšanimi zmožnostmi se zdi veliko pomembnejše, da v procesu rehabilitacije dosežejo neko kakovost življenja in bi jim zaposlitev pomenila preveliko obremenjenost kljub višjim dohodkom.

Da bi v svojih programih zagotavljale pristop krepitve notranje moči uporabnikov, se številne organizacije odločajo za uporabo merskih instrumentov, ki omogočajo prepoznavanje potreb, načrtovanje obravnave in merjenje njihove učinkovitosti s te perspektive. V okviru projekta Vrij Baan so razvili tudi vprašalnik za samooceno, ki za merjenje notranje moči vključuje 60 vprašanj. Testirali so ga pri 798 oseb iz različnih ciljnih skupin v procesu vključevanja na trg dela v štirih državah (Nizozemska, Avstrija, Finska, Belgija). Analiza dobljenih podatkov je pokazala, da so komponente veljavne tudi v mednarodni primerjavi in uporabne pri različnih ciljnih skupinah. Na podlagi rezultatov so bile za vsako komponento izračunane presečne točke, v odnosu do katerih so interpretirani odgovori novih vprašalnikov (12).

Tudi v Sloveniji se pristop krepitve moči uveljavlja kot pomembno orodje na področju socialnega dela (13). Na podlagi dokazov o pomenu krepitve moči za izide in proces poklicne rehabilitacije (14) pa se čedalje bolj uporablja tudi na področju poklicne in zaposlitvene rehabilitacije. Aktivna vloga uporabnikov v procesu zaposlitvene rehabilitacije je jasno poudarjena tudi v Standardih storitev zaposlitvene rehabilitacije (15). V letih 2008 in 2009 je Center za poklicno rehabilitacijo Univerzitetnega rehabilitacijskega inštituta Republike Slovenije – Soča (v nadaljevanju CPR oziroma URI – Soča) sodeloval v učni skupini Evropske platforme za rehabilitacijo¹, ki so jo usklajevali strokovni delavci REA College² iz Nizozemske, nosilci avtorskih pravic metode Vrij Baan. V okviru sodelovanja je bil pripravljen prevod vprašalnika Vrij Baan v slovenščino, izvedena je bila tudi poskusna uporaba prevoda vprašalnika v manjši skupini uporabnikov programa zaposlitvene rehabilitacije URI – Soča v Ljubljani. Novembra 2009 je bilo za 11 strokovnih delavcev in vodje programov CPR izvedeno usposabljanje za uporabo in ustvarjanje okolja, ki omogoča krepitev notranje moči uporabnikov. Program usposabljanja je poleg spoznavanja teoretičnega modela in uporabe vprašalnika Vrij Baan vključeval tudi učenje uporabe njegovih rezultatov za načrtovanje obravnave in evalvacijo njenih izidov. Kot podporo obravnavi so udeleženci prejeli tudi program skupinskih aktivnosti, usmerjenih v posamezne komponente notranje moči. Po obdobju postopne uporabe vprašalnika je bil ta leta 2011 uvrščen med merske instrumente programov poklicne,

predvsem pa zaposlitvene rehabilitacije.

Namen te raziskave je predstaviti uporabo vprašalnika Vrij Baan za opredeljevanje značilnosti oziroma potreb ter načrtovanje individualnih in skupinskih obravnav uporabnikov v programu zaposlitvene rehabilitacije v Centru za poklicno rehabilitacijo, služba Ljubljana. Poleg tega nas je zanimalo, ali vključenost uporabnikov v ta program pomembno prispeva k njihovem občutku večje notranje moči. Želeli smo tudi ugotoviti, ali so pri ocenjevanju občutka notranje moči ob koncu zaposlitvene rehabilitacije razlike med uporabniki, ki smo jih razdelili v različne skupine glede na končni izid programa, vrsto invalidnosti, stopnjo izobrazbe, trajanje vključitve v program, starost in spol, saj je literatura s področja zmožnosti pridobivanja notranje moči pri osebah z različnimi lastnostmi v programih zaposlitvene rehabilitacije pomanjkljiva oziroma manj dosegljiva.

METODE

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 23 uporabnikov, ki so bili vključeni v program zaposlitvene rehabilitacije od enega do trinajstih mesecev v letih od 2011 do 2013. Od tega je bilo 17 moških in 6 žensk, starih od 24 do 53 let, s povprečno starostjo 34 let. Spoprijemali so se z različnimi vrstami invalidnosti (slepi/slabovidni, telesne okvare, kombinirane okvare, nevrološke bolezni, motnja v duševnem razvoju). Ob koncu programa se jih je 16 zaposlilo v različnih oblikah zaposlitve (aktivne politike zaposlovanja, zaposlitev v običajnem okolju, podporna zaposlitev, zaščitna zaposlitev), šest jih je zaposlitveno rehabilitacijo končalo z ugotovitvami o svoji nezaposljivosti zaradi zmanjšanih zmožnosti, ena oseba pa programa zaposlitvene rehabilitacije še ni končala. Imeli so različne stopnje izobrazbe – od nedokončane osnovne šole do univerzitetne izobrazbe. Etično ustreznost raziskave je potrdila etična komisija URI – Soča.

Vprašalnik Vrij Baan

V raziskavi smo uporabili slovenski prevod vprašalnika, ki je bil razvit v okviru projekta Vrij Baan (7). Vključuje 60 trditev, ki omogočajo samoocenjevanje doživljanja šestih komponent notranje moči uporabnikov v procesu poklicne rehabilitacije oziroma vračanja na delo: sposobnosti (imeti občutek, da sposobnosti, zmožnosti oziroma spretnosti posameznika zadostujejo za uspešno opravljeno nalogo), odločanja o samem sebi (odločati se primerno in neodvisno od drugih), smisla (občutek, da je zaposlitev smiselna in usklajena s posameznikovimi vrednotami, mnenji in vedenjem), vpliva (prepričanje, da ima posameznik pomemben vpliv in nadzor nad svojim življenjem), pozitivnega občutka o sebi (sprejemanje omejitev oziroma zmanjšanih zmožnosti zaradi invalidnosti), sodelovanja v skupini (zavedanje in razumevanje, da je za doseganje ciljev pogosto potrebno

¹ European Platform for Rehabilitation: www.epr.eu.

² REA College, Pluryn Arbeid. http://www.pluryn.nl/Welkom/Engelse-tekst_link-met-home-pagina.aspx.

sodelovanje z drugimi). Trditve se ocenjujejo na 5-stopenjski Likertovi lestvici: 1 – sploh ne drži, 2 – ne drži, 3 – včasih drži, včasih ne drži, 4 – drži in 5 – povsem drži. Do zdaj izvedena študija zanesljivosti kaže na dobro notranjo skladnost vprašalnika Vrij Baan, ki potrjuje, da vsi elementi merijo enoten pojem notranje moči (16).

Program zaposlitvene rehabilitacije

V Sloveniji vključevanje brezposelnih invalidov na trg dela poteka v okviru programov zaposlitvene rehabilitacije, ki jih omogoča Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (17). V tem zakonu je zaposlitvena rehabilitacija opredeljena kot individualizirana pravica invalida, ki spodbuja njegovo aktivno sodelovanje pri prepoznavanju svojih sposobnosti in potencialov ter ustvarjanju pozitivnih rešitev, ki mu omogočajo, da se usposobi za ustrezno delo, se zaposli, zaposlitev obdrži, da v njej napreduje ali da spremeni poklicno kariero. V Sloveniji je trenutno 14 izvajalcev programa zaposlitvene rehabilitacije, med katerimi je URI – Soča edini javni zavod. S službama Centra za poklicno rehabilitacijo Ljubljana in Maribor izvaja zaposlitveno rehabilitacijo za brezposelne invalide s področja osrednje in severovzhodne Slovenije, za ciljno skupino slepih in slabovidnih pa s službo CPR Ljubljana za vso Slovenijo. Uporabnike v zaposlitveno rehabilitacijo napotujejo območne službe Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje.

Najpomembnejše aktivnosti, pristope in proces zaposlitvene rehabilitacije opredeljujejo Standardi storitev zaposlitvene rehabilitacije (15), individualne značilnosti potreb uporabnikov pa se opredeljujejo in obravnavajo v okviru individualnih rehabilitacijskih načrtov, ki jih skupaj oblikujejo, izvajajo ter preverjajo uporabniki in strokovni delavci.

V to raziskavo so bili vključeni udeleženci programa zaposlitvene rehabilitacije službe Ljubljana, poimenovanega Nova pot. Ob upoštevanju velike raznolikosti značilnosti in potreb uporabnikov program Nova pot obsega individualne in skupinske obravnave, ki omogočajo in podpirajo pristop zaposlitvene rehabilitacije – usposabljanje na delovnem mestu pri delodajalcih, s ciljem zaposlitve ali druge oblike rešitve zaposlitvenega vprašanja, ki je mogoča v danih okoliščinah. Celoten pristop temelji na interdisciplinarnem timskem delu, pri katerem sodelujejo strokovni delavci: zdravnik, specialist medicine dela, prometa in športa, psiholog, socialni delavec, delovni terapevt, tehnolog in tiflopedagog. Rehabilitacijski proces posameznih uporabnikov je obvladovan po načelih vodenja primerov (18), ki omogoča individualizirano obravnavo, usmerjeno na uporabnika in njegovo aktivno vlogo v procesu. Celoten pristop tima temelji na filozofiji krepitve moči uporabnikov skozi način sodelovanja in omogočanje izkušenj v delovnem okolju ob stalni podpori tako uporabnikom kot delodajalcem. Uspešnost programa se ne opredeljuje le kot pridobljena zaposlitev invalida, ki ni vedno mogoča, pač pa tudi skozi druge pozitivne spremembe v življenju vsa-

kega posameznika, kot so na primer izboljšanje medsebojnih odnosov v družinah, razširitev socialne mreže, postavljanje novih ciljev v življenju, aktivno izvajanje državljskih pravic ali razvijanje ustvarjalnosti.

Strokovni tim v procesu načrtovanja, izvajanja in vrednotenja rehabilitacijskega procesa redno uporablja tudi merske instrumente, med njimi vprašalnik Vrij Baan, za merjenje notranje moči. V okviru programa Nova pot se udeleženci v obdobju treh mesecev v začetku zaposlitvene rehabilitacije enkrat na teden vključujejo tudi v usmerjene skupinske aktivnosti, ki temeljijo na rezultatih vprašalnika Vrij Baan in jih vodijo avtorice tega članka. Skupine trajajo uro in pol, aktivnosti temeljijo na programu vaj, razvitih v okviru metode Vrij Baan za krepitev moči (12), in so usmerjene v krepitev posameznih komponent notranje moči.

Zbiranje podatkov

Udeleženci te raziskave so v procesu zaposlitvene rehabilitacije izpolnili vprašalnik Vrij Baan vsaj dvakrat, v analizo pa so bili vključeni rezultati iz začetnega in končnega ocenjevanja. Vprašalnik so udeleženci izpolnjevali v elektronski obliki, vnesli so tudi demografske podatke, podatke o izobrazbi, področju težav v funkcioniranju, zaposlitvenem statusu in uporabi pripomočkov. Vprašalnik in način izpolnjevanja so jim predstavili usposobljeni strokovni delavci, ki so jim, če je bilo treba, tudi zagotavljali pomoč, tako pri izpolnjevanju kot razumevanju posameznih trditev. Pomoč pri razumevanju, zlasti v smislu poenostavljenega izražanja trditev, so pogosteje potrebovale osebe z učnimi težavami. Slepim in slabovidnim udeležencem so bili zagotovljeni ustrezna prilagojena oprema in pripomočki, na primer programski povečevalniki in Braillova vrstica.

Sestavni del izpolnjevanja vprašalnika je bil tudi pogovor o rezultatih. Rezultate začetnega izpolnjevanja sta uporabnik in vodja primera neposredno uporabila v procesu oblikovanja individualnega rehabilitacijskega načrta, končne rezultate pa v okviru vrednotenja doseganja postavljenih ciljev.

Analiza podatkov

Za preverjanje hipotez smo uporabili kvantitativne statistične metode, in sicer teste za preverjanje razlik med različnimi skupinami udeležencev (test t za odvisna vzorca, test Manna in Whitneyja ter test Kruskala in Wallisa). Preverili smo tudi zanesljivost posameznih lestvic z vidika notranje skladnosti (Cronbachov koeficient α). Mejo statistične značilnosti smo postavili pri $p \leq 0,05$.

REZULTATI

Povprečja rezultatov so se tako ob prvem kot ob drugim

ocenjevanju gibala v okviru povprečja referenčne populacijske skupine. Vsi dosežki so se porazdeljevali približno normalno. Koeficienti notranje skladnosti lestvic so bili zadovoljivi ($\alpha \geq 0,70$) v vseh primerih razen pri dimenziji sodelovanje v skupini tako pri prvem kot pri drugem ocenjevanju (tabela 1).

Rezultati kažejo, da obstajajo statistično značilne razlike med prvim in drugim ocenjevanjem pri dimenzijah smisel, vpliv in sodelovanje v skupini. Pri vseh komponentah pa so bili rezultati drugega ocenjevanja v povprečju višji od prvega (tabela 1).

Med skupinama zaposlenih in nezaposlenih (odločba o nezaposljivosti in možnost vključitve v programe socialne vključenosti) uporabnikov ob koncu programa zaposlitvene rehabilitacije ni bilo statistično značilne razlike na področjih vprašalnika Vrij Baan (tabela 2).

Razlike v rezultatih ocenjevanja dimenzij vprašalnika Vrij Baan ob koncu programa zaposlitvene rehabilitacije med skupinami uporabnikov z različnimi vrstami invalidnosti niso bile statistično značilne (tabela 3).

Med uporabniki, ki so se ob koncu programa zaposlitvene rehabilitacije zaposlili, in uporabniki, pri katerih smo v okviru tega programa ugotovili njihovo nezaposljivost zaradi invalidnosti, prav tako ni bilo statistično značilnih razlik na področjih, ki jih pokriva vprašalnik Vrij Baan (tabela 4).

Tudi razlike v rezultatih ocenjevanja z vprašalnikom Vrij Baan ob koncu programa zaposlitvene rehabilitacije med različnimi starostnimi skupinami uporabnikov niso bile statistično značilne (tabela 5). Ob koncu programa zaposlitvene rehabilitacije prav tako ni bilo statistično značilnih razlik med spoloma (tabela 6).

Tabela 1: Opisne statistike, test normalnosti porazdelitve dosežkov (test Kolmogorova in Smirnova – KS) in ocenjena zanesljivosti dimenzij vprašalnika Vrij Baan za 1. in 2. ocenjevanje ter statistično testiranje razlik med dosežki pri 1. in 2. ocenjevanju ($n = 23$ ob vseh merjenjih)

Dimenzija		Povprečje	SD	pKS	Cronbachov α	ρ (test t)
Sposobnost	1. merjenje	3,43	0,55	0,31	0,91	0,088
	2. merjenje	3,57	0,66	0,56	0,93	
Odločanje o sebi	1. merjenje	3,40	0,49	1,00	0,78	0,111
	2. merjenje	3,52	0,45	0,55	0,73	
Smisel	1. merjenje	3,80	0,46	0,89	0,75	0,001
	2. merjenje	4,01	0,52	0,40	0,83	
Vpliv	1. merjenje	3,29	0,62	0,54	0,79	0,036
	2. merjenje	3,45	0,57	0,92	0,74	
Pozitiven občutek o sebi	1. merjenje	3,30	0,53	0,99	0,73	0,069
	2. merjenje	3,49	0,58	0,79	0,76	
Sodelovanje v skupini	1. merjenje	3,10	0,45	0,65	0,61	0,042
	2. merjenje	3,23	0,47	0,87	0,62	

Tabela 2: Statistično testiranje razlik med skupinama zaposlenih in nezaposlenih uporabnikov ob koncu zaposlitvene rehabilitacije pri dimenzijah vprašalnika Vrij Baan

Dimenzija	Izid	Št. oseb	Mediana	p (test Manna in Whitneyja)
Sposobnost	Zaposlen	16	3,62	1,000
	Nezaposlen	6	3,35	
Odločanje o sebi	Zaposlen	16	3,50	0,195
	Nezaposlen	6	3,09	
Smisel	Zaposlen	16	4,33	0,119
	Nezaposlen	6	3,84	
Vpliv	Zaposlen	16	3,32	0,970
	Nezaposlen	6	3,50	
Pozitiven občutek o sebi	Zaposlen	16	3,60	0,236
	Nezaposlen	6	3,20	
Sodelovanje v skupini	Zaposlen	16	3,06	0,183
	Nezaposlen	6	3,39	

Tabela 3: Statistično testiranje razlik v dosežkih pri dimenzijah vprašalnika Vrij Baan ob koncu zaposlitvene rehabilitacije med skupinami uporabnikov z različnimi vrstami invalidnosti

Dimenzija	Invalidnost	Št. oseb	Srednji rang	p (test Kruskala in Wallisa)
Sposobnost	slepi/slabovidni	3	11,50	0,810
	telesna okvara	13	13,31	
	motnja v duševnem razvoju	3	9,67	
	nevrološke težave	3	11,00	
	kombinacija okvar	1	6,50	
Odločanje o sebi	slepi/slabovidni	3	11,17	0,511
	telesna okvara	13	13,35	
	motnja v duševnem razvoju	3	8,50	
	nevrološke težave	3	13,50	
	kombinacija okvar	1	3,00	
Smisel	slepi/slabovidni	3	13,00	0,564
	telesna okvara	13	12,73	
	motnja v duševnem razvoju	3	12,50	
	nevrološke težave	3	11,00	
	kombinacija okvar	1	1,00	
Vpliv	slepi/slabovidni	3	15,50	0,690
	telesna okvara	13	11,27	
	motnja v duševnem razvoju	3	13,83	
	nevrološke težave	3	12,17	
	kombinacija okvar	1	5,00	
Pozitiven občutek o sebi	slepi/slabovidni	3	16,00	0,526
	telesna okvara	13	12,08	
	motnja v duševnem razvoju	3	8,33	
	nevrološke težave	3	13,67	
	kombinacija okvar	1	5,00	
Sodelovanje v skupini	slepi/slabovidni	3	15,50	0,861
	telesna okvara	13	12,12	
	motnja v duševnem razvoju	3	10,50	
	nevrološke težave	3	10,50	
	kombinacija okvar	1	9,00	

Tabela 4: Statistično testiranje razlik v dosežkih pri dimenzijah vprašalnika Vrij Baan ob koncu zaposlitvene rehabilitacije med skupinama uporabnikov, ki sta bili različno dolgo vključeni v ta program

Dimenzija	Trajanje programa	Št. oseb	Mediana	p (test Manna in Whitneyja)
Sposobnost	0–7 mesecev	9	3,00	0,527
	8 mesecev in več	14	3,62	
Odločanje o sebi	0–7 mesecev	9	3,09	0,121
	8 mesecev in več	14	3,64	
Smisel	0–7 mesecev	9	4,11	0,975
	8 mesecev in več	14	3,78	
Vpliv	0–7 mesecev	9	3,50	0,527
	8 mesecev in več	14	3,32	
Pozitiven občutek o sebi	0–7 mesecev	9	3,60	0,752
	8 mesecev in več	14	3,55	
Sodelovanje v skupini	0–7 mesecev	9	3,11	0,752
	8 mesecev in več	14	3,17	

Rezultati pa kažejo na statistično značilne razlike med skupinama uporabnikov z različno stopnjo izobrazbe pri ocenjevanju ob koncu zaposlitvene rehabilitacije na podro-

čjih odločanja o sebi, smisla, vpliva, pozitivnega občutka o sebi in sodelovanja v skupini. Povsod so višje rezultate dosegli uporabniki z vsaj peto stopnjo izobrazbe v primerjavi z uporabniki s četrto ali nižjo stopnjo (tabela 7).

Tabela 5: Statistično testiranje razlik v dosežkih pri dimenzijah vprašalnika Vrij Baan ob koncu zaposlitvene rehabilitacije med različnimi starostnimi skupinami uporabnikov

Dimenzija	Starost (leta)	Št. oseb	Srednji rang	p (test Kruskala in Wallisa)
Sposobnost	do 30	9	13,17	0,492
	31-40	8	9,63	
	41-50	4	15,25	
	51-60	2	9,75	
Odločanje o sebi	do 30	9	10,61	0,747
	31-40	8	13,31	
	41-50	4	13,75	
	51-60	2	9,50	
Smisel	do 30	9	12,44	0,211
	31-40	8	10,38	
	41-50	4	17,25	
	51-60	2	6,00	
Vpliv	do 30	9	15,06	0,188
	31-40	8	9,06	
	41-50	4	13,63	
	51-60	2	6,75	
Pozitiven občutek o sebi	do 30	9	14,39	0,533
	31-40	8	11,38	
	41-50	4	9,38	
	51-60	2	9,00	
Sodelovanje v skupini	do 30	9	12,67	0,531
	31-40	8	9,50	
	41-50	4	13,25	
	51-60	2	16,50	

Tabela 6: Statistično testiranje razlik v dosežkih med spoloma pri dimenzijah vprašalnika Vrij Baan ob koncu zaposlitvene rehabilitacije

Dimenzija	Spol	Št. oseb	Mediana	p (test Manna in Whitneyja)
Sposobnost	Moški	17	3,62	0,460
	Ženski	6	3,31	
Odločanje o sebi	Moški	17	3,55	0,419
	Ženski	6	3,32	
Smisel	Moški	17	3,78	0,324
	Ženski	6	4,50	
Vpliv	Moški	17	3,38	0,779
	Ženski	6	3,38	
Pozitiven občutek o sebi	Moški	17	3,60	0,482
	Ženski	6	3,45	
Sodelovanje v skupini	Moški	17	3,11	0,806
	Ženski	6	3,22	

Primer dosežkov posameznika pred programom zaposlitvene rehabilitacije in po njem prikazuje slika 1.

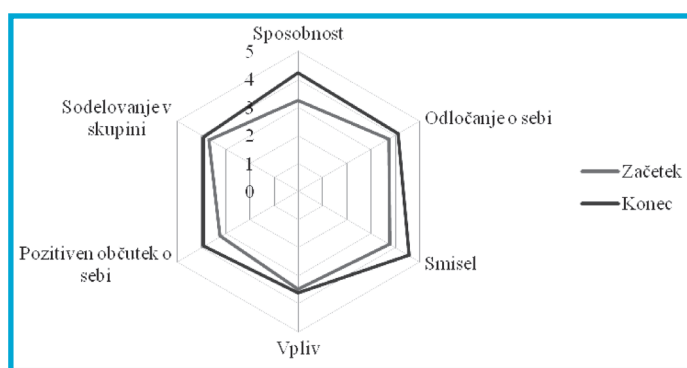
RAZPRAVA

Uporaba vprašalnika pri skupini uporabnikov zaposlitvene rehabilitacije kaže, da ga je mogoče uporabiti za ugotavlja-

nje začetnega in končnega stanja notranje moči. Rezultati na ravni skupine sicer tako na začetku kot ob koncu kažejo na povprečne rezultate glede na referenčno skupino (tabela 1), kar pa ne pomeni, da niso klinično pomembni na ravni posameznih uporabnikov. Na sliki 1 je predstavljen prikaz rezultatov enega izmed udeležencev te raziskave, ki pokaže šibka in močna področja na začetku ter dosežene spremembe v notranji moči ob koncu zaposlitvene rehabilitacije. Ti podatki predstavljajo izhodišče za načrtovanje aktivnosti

Tabela 7: Razlike v rezultatih pri dimenzijah vprašalnika Vrij Baan ob koncu zaposlitvene rehabilitacije med skupinama uporabnikov z različno stopnjo izobrazbe

Dimenzija	Izobrazba	Št. oseb	Mediana	p (test Manna in Whitneyja)
Sposobnost	OŠ, poklicna šola	9	3,08	0,076
	srednja šola in več	14	3,73	
Odločanje o sebi	OŠ, poklicna šola	9	3,18	0,043
	srednja šola in več	14	3,78	
Smisel	OŠ, poklicna šola	9	3,78	0,050
	srednja šola in več	14	4,44	
Vpliv	OŠ, poklicna šola	9	3,00	0,004
	srednja šola in več	14	3,57	
Pozitiven občutek o sebi	OŠ, poklicna šola	9	3,00	0,014
	srednja šola in več	14	3,65	
Sodelovanje v skupini	OŠ, poklicna šola	9	3,00	0,025
	srednja šola in več	14	3,50	

Slika 1: Primer prikaza posameznikovih rezultatov začetnega in končnega izpolnjevanja vprašalnika Vrij Baan

zaposlitvene rehabilitacije, usmerjenih v krepitev moči posameznih uporabnikov, ter končno vrednotenje izidov tudi s tega vidika.

Rezultati na ravni skupine kažejo, da so udeleženci dosegli določene spremembe pri vseh komponentah notranje moči ob koncu zaposlitvene rehabilitacije v primerjavi z začetkom, statistično značilne pa na področjih smisla, vpliva in sodelovanja v skupini (tabela 1). Glede na opredelitev komponente smisla v okviru modela Vrij Baan to pomeni, da so uporabniki ob koncu zaposlitvene rehabilitacije bolj kot na začetku čutili, da so njihovo delo in cilji pomembni, smiselni ter v skladu z njihovimi vrednotami, stališči in vedenjem (12). Ta rezultat kaže na učinkovitost pristopa tima za zaposlitveno rehabilitacijo, ki uporabnike spodbuja k samostojnemu odločanju med izbirami, povezanimi z delom na podlagi njihovih interesov, vrednot in izkušenj. Povečan vpliv potrjuje, da so uporabniki po koncu zaposlitvene rehabilitacije bolj kot na začetku doživljali, da so s svojimi odločitvami sami dosegli zelene spremembe v življenju in procesu rehabilitacije. Raziskave o tovrstnem pozitivnem vplivu krepitev moči na izid rehabilitacije sicer ne govorijo specifično o smislu ali vplivu, pač pa te občutke in vedenja uporabnikov opisujejo s pojmi motivacije, lastne učinko-

vitosti in kontrole nad življenjem ter asertivnostjo (1, 2). Uporabniki so po koncu zaposlitvene rehabilitacije poročali o močnejšem občutku obvladovanja sodelovanja z drugimi ljudmi. Bolj so se zavedali, da je v različnih življenjskih situacijah in tudi pri delu vedno potrebno vsaj minimalno sodelovanje z drugimi, da so del skupnosti in da njihovo vedenje vpliva na druge (12). Te rezultate je mogoče povezati z uporabo skupinskih aktivnosti in usmerjenostjo programa Nova pot v čimprejšnje vključevanje uporabnikov v delovno okolje, v katerem imajo ob stalni podpori strokovnih delavcev in mentorjev priložnost za razvoj potrebnih medosebnih spretnosti in pozitivnih izkušenj z drugimi ljudmi. Vključevanje v delo že med zaposlitveno rehabilitacijo je bila tudi v drugih raziskavah opredeljena kot eden najpomembnejših dejavnikov uspešne vključitve v zaposlitev po zaposlitveni rehabilitaciji (1).

Občutek notranje moči udeležencev naše raziskave se v ocenjevanih spremenljivkah ob koncu zaposlitvene rehabilitacije ni statistično pomembno razlikoval glede na izid zaposlitvene rehabilitacije, vrsto invalidnosti, trajanje zaposlitvene rehabilitacije, starostno skupino in spol (tabele 2–6). Čeprav se je večina udeležencev te raziskave po zaposlitveni rehabilitaciji zaposlila, pa rezultati kažejo, da občutek notranje moči po koncu zaposlitvene rehabilitacije ni nujno povezan s tradicionalnim pojmovanjem pozitivnega izida zaposlitvene rehabilitacije – vključitvijo v zaposlitev. Prav tako ni povezan s ključnimi dejavniki, s katerimi ga povezujejo dokazi iz literature, med katerimi sta tudi starost in vrsta zmanjšanih zmožnosti (1). Tudi druge raziskave ugotavljajo, da je občutek notranje moči bolj kot z izidi rehabilitacije povezan s povečevanjem zadovoljstva in nadzora uporabnikov nad pomembnimi življenjskimi področji, ki so bistvena za kakovost njihovega življenja (2). Kot ugotavljajo Van Hal in sodelavci (11), lahko z vidika krepitev moči izključna osredotočenost strokovnjakov v zaposlitev udeležencev zaposlitvene rehabilitacije vodi tudi v poslabšanje njihovega občutka notranje moči in kakovosti življenja. Ugotovitve preteklih in te raziskave torej kažejo

na to, da pristopi krepitve močiboljšujejo občutek notranje moči udeležencev zaposlitvene rehabilitacije, ki pa ni nujno povezan tudi z izidi v zaposlitev. Ti so odvisni tudi od drugih dejavnikov, kot so zaposljivost, razmere na trgu dela ali trenutne življenjske okoliščine in prioritete udeležencev.

Vrsta zmanjšanih zmožnosti udeležencev raziskave (tabela 3) ni bila statistično značilno povezana s povečanjem njihovega občutka notranje moči po koncu rehabilitacije. Ti rezultati se razlikujejo od dejavnikov vpliva, ki jih je opredelila raziskava razvoja modela Vrij Baan, v kateri so tako uporabniki kot strokovnjaki menili, da na stopnjo krepitve moči lahko vplivajo oblike invalidnosti, ki omejujejo zmožnost razvoja določenih spretnosti, zmožnosti aktivnega sodelovanja, dostop do informacij ali uvid v svoje zmožnosti (7). Glede na to, da je imelo 16 izmed 23 udeležencev te raziskave telesno okvaro in slabovidnost oziroma slepoto ter manjši delež zgoraj opisane težave, ki bi lahko vplivale na krepitev moči, teh ugotovitev ni mogoče posplošiti na vse ciljne skupine invalidov.

Čeprav starost pri udeležencih naše raziskave ni bila statistično značilno povezana z občutkom notranje moči ob koncu rehabilitacije, lahko iz tabele ugotovimo, da so najvišje vrednosti skoraj v vseh dimenzijah v starostni skupini od 41 do 50 let. Ta rezultat ponovno kaže na razkorak med občutkom notranje moči in izidom rehabilitacije, ki je v drugih raziskavah povezan z nižjo starostjo (1). Rezultate naše raziskave pa bi bilo mogoče povezati s stopnjo pridobljenih delovnih in življenjskih izkušenj, ki jih imajo starejši udeleženci.

Razlike v dosežkih se pojavljajo med skupinama uporabnikov z različno stopnjo izobrazbe (tabela 7). V splošnem so se udeleženci s peto ali višjo stopnjo izobrazbe ob koncu počutili notranje bolj močne kot tisti, ki so imeli nižjo izobrazbo. Poleg izboljšanja doživljanja smisla, vpliva in sodelovanja v skupini, ki je bilo pomembno na ravni celotne skupine, so udeleženci z višjo stopnjo izobrazbe skozi program zaposlitvene rehabilitacije bolj napredovali na področju odločanja o sebi in pozitivnega občutka o sebi. To potrjuje ugotovitve drugih raziskav, da osebam z zmanjšanimi zmožnostmi izobrazba pomeni vir moči, s katerim lažje obvladujejo svoje težave (2) ter ob tem doživljajo poglobljen smisel svojih aktivnosti in tako neposredno vzpostavljajo nadzor nad svojim življenjem, ki krepi tudi njihovo pozitivno samopodobo. Višja stopnja izobrazbe pa je neposredno povezana tudi z večjo verjetnostjo, da se bo rehabilitacija končala z zaposlitvijo (1).

Notranja skladnost je bila zadovoljiva za vse komponente vprašalnika Vrij Baan razen za sodelovanje v skupini. Smiselno bi bilo izboljšati to dimenzijo vprašalnika v slovenskem jeziku, da bi zagotovili večjo zanesljivost, prav tako pa bi bilo treba ugotavljati veljavnost instrumenta. Nizozemska različica vprašalnika se kaže kot psihometrično primerna (16).

Rezultate in ugotovitve naše raziskave je treba razumeti ob upoštevanju značilnosti uporabnikov in programa, v okviru katerega je bila izvedena. Skupina je majhna in v vseh razsežnostih ne predstavlja ciljnih skupin oseb z zmanjšanimi zmožnostmi, ki se vključujejo v proces zaposlitvene rehabilitacije na URI – Soča ali v okviru mreže izvajalcev zaposlitvene rehabilitacije v Sloveniji. Majhno število otežuje predvsem medsebojne statistične primerjave dveh ali več skupin različnih uporabnikov (vključena je bila na primer le ena oseba s kombinirano invalidnostjo). V prihodnosti bo na podlagi sistematične uporabe in zbiranja podatkov vprašalnika Vrij Baan kot ocenjevalnega instrumenta Centra za poklicno rehabilitacijo URI – Soča mogoče zbrati več podatkov ter še enkrat opraviti statistične analize obravnavanih spremenljivk.

ZAKLJUČKI

Ugotovitve kažejo, da je mogoče vprašalnik Vrij Baan učinkovito uporabiti za ugotavljanje potreb in merjenje sprememb na ravni notranje moči udeležencev zaposlitvene rehabilitacije, zlasti na individualni ravni. Rezultati študije in nadaljnja uporaba vprašalnika zagotavljajo koristne informacije za oblikovanje programov zaposlitvene rehabilitacije, ki bodo učinkovito krepili moč uporabnikov.

Uporaba perspektive krepitve moči omogoča širši in bolj vključujoč pogled na izide zaposlitvene rehabilitacije, kot ga omogoča tradicionalno vrednotenje z izidi v zaposlitev. Ti namreč ne pomenijo vedno tudi večjega zadovoljstva, nadzora in boljše kakovosti življenja.

Literatura:

1. Schneider JA. Disability Employment Literature Review. Image Center 2011; <http://www.imagemd.org/Disability-Employment-Literature-Review.pdf>.
2. Frain MP, Tschopp MK, Bishop M. Empowerment variables for rehabilitation clients on perceived beliefs concerning work quality of life domains 2009; 33: 59–65.
3. Shaw L, MacKinnon J, McWilliam C, Sumsion T. Consumer participation in the employment rehabilitation process: contextual factors and implications for practice 2004; 23: 181–92.
4. Varekamp I, de Vries G, Heutink A, van Dijk F. Empowering employees with chronic diseases; development of an intervention aimed at job retention and design of a randomised controlled trial. BMC Health Service Research 2008; 8: 224. Dostopno na: <http://www.biomedcentral.com/1472-6963/8/224>.

5. Rappaport J. Terms of empowerment/exemplars of prevention: toward a theory of community psychology. *American Journal of Community Psychology* 1987; 15 (2): 121–48.
6. Nutbeam D. Health promotion glossary, *Health Promotion International* 1998; 13 (4): 349–64.
7. Van Lierop B, Van de Ven L, Schouten M, Janssen N, Cima R. »Vrij Baan« Interim Report. iRv, Kenniscentrum voor revalidatie en Handicap, Hoensbroek, NL 2003.
8. De Koning J. Empowerment and empowering environment. Bartiméus. © Request 2007. Dostopno na: http://www.vrijbaan.nl/upload/alinea_455.pdf.
9. Millet P & Sandberg KW. Time for change: Can empowerment be a solution to meet perils of modern day working life? 2005; 24: 291–95.
10. UN. United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/konvencija_o_pravicah_invalidov.pdf.
11. Van Hal LBE, Meershoek A, Nijhuis F & Horstman K. The »Empowered Client« in Vocational Rehabilitation: The Excluding Impact of Inclusive Strategies. *Health Care Analysis* 2011; 20 (3): 213–30.
12. De Koning J. Handbook for Empowering Strategies in Social Services and Vocational Rehabilitation. © Equip(ment) 2008. Dostopno na: <http://www.expertisepunt.be/sites/default/files/Handbook%20for%20Empowering%20Strategies%20in%20Social%20Services%20and%20Vocational%20Rehabilitation.pdf>.
13. Videmšek P. Krepitev moči kot temeljno orodje socialnega dela. *Socialno delo* 2008; 47, (3/6): 209–17, 391, 399. Dostopno na: <http://www.dlib.si>.
14. Švajger A. Notranja moč kot kazalnik izida v poklicni rehabilitaciji. *Rehabilitacija*, IX, suppl 2010; 1: 93–8.
15. MDDSZ, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Standardi storitev zaposlitvene rehabilitacije 2006. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/standardi_storitev_zr.pdf.
16. Samoocha D, de Koning J, Zeyen T, de Vet HC, Bruinvels DJ, Nijhuis F & der Beek AJ. Empowerment of people with a long-term work disability: development of the »Vrij Baan« questionnaire. *Disability and Rehabilitation* 2011; 33 (9): 734–42.
17. ZZRZI. Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov/ZZRZI-UPB2/ Ur .l. RS 2007; 16/2007 Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200716&stevilka=720>.
18. Roessler RT in Rubin SE. Case Management and Rehabilitation Counseling: Procedures and Techniques. Fourth Edition 2006. PRO-ED, Inc.s.